

Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni İddialarının Mitolojik Boyutu

Emin Şihaliyev*

Özet

Ermenilerin tarihi, kökenleri, iddiaları konusunda çok sayıda kitap ve makaleler yazılmış ve bu araştırmalar daha çok Türk kaynakları bazında irdelemiştir. Bu çalışmada ise objektif değerini korumak açısından genel olarak Rus ve Ermeni kaynaklarına istinat edilmiş ve çalışmaya bilim adına farklı bir açıdan bakma amacı güdülmüştür. Gerçekte ise Ermeni tarihi Ermeni tarihçilerine göre karanlık kalmaktadır. Genellikle, Ermeniler kendi tarihlerini gördükleri gibi değil, görmek istedikleri şekilde yazmışlardır ki, bu yaklaşım bilim adına gerçekleri yansıtmıyor. Bu çalışmada Rus ve Ermeni kaynakları ışığında Ermeni iddialarının mitolojik boyutu, onların tarihi ve kimliği, Rusya tarafından Güney Kafkasya'ya göç ettirilmeleri, Karabağ sorunu ve toprak iddiaları hakkında bilgiler yer almaktadır.

Anabtar kelimeler: Ermeni iddiaları, mitolojik boyut, Azerbaycan, Çarlık Rusyası, Karabağ sorunu, toprak iddiaları

The Mythological Dimension of the Armenian Claims According to Armenian and Russian Sources

Abstract

Many books and articles have also been written on the history, origins and claims of Armenians and these studies were examined only basis on Turkish sources. In this article it has relied on the welds of Russian and Armenian to be objective and it was aimed in this article to increase new scientific facts to the history. In fact the Armenian history even according to the Armenian historians is mystery. Generally, Armenians didn't write their history as it was but as they wanted to be. So these don't reflect the real facts that indicate the real science. In this article have been given information about the mythological dimension of the Armenian claims, their history and origin, Armenians' immigrating to the Southern Caucasian by Russian, Karabakh conflict and territory claims.

Key words: Armenian claims, the mythological dimension, Azerbaijan, Tsarist Russia, Karabakh conflict, territory claims

Giriş

Bilindiği üzere Ermeni iddiaları tarihi ve bilimsel temellerden uzak mistik hikâyelerle süslü sahte belge ve bilgilere dayanmaktadır. Sahte belge ve bilgilere dayanmasına rağmen öne sürdükleri iddialarla uluslararası alanda uzun senelerdir Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin beyinlerini meşgul etmiş ve öyle görülüyor ki, bundan sonra da meşgul etmeye devam edecektir. "Büyük Ermenistan" hayali bir kabus gibi Türkiye ve Azerbaycan üzerinde dolaşmaktadır. Fakat günümüzde Ermeniler kendi iddiaları yönünde politik ağırlıklı ve kültürel muhtevalı propaganda ile etkinliklerini devamlı olarak artırmaktadırlar. Bunun sonucu olarak Ermeni propagandası etkili birçok çevreyi ele geçirmiştir. Çeşitli üniversiteler, bilim kurumları, uluslararası kuruluşlar, kongreler, konferanslar,

(*) Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nabçvan Şubesi, e-posta: emin.amea@yaboo.com

basın-yayın, sinema Ermeni faaliyetlerinin propaganda ve psikolojik etkileme alanlarıdır. Ermenilerin yoğun şekilde etkinliklerini artırdığı bu faaliyetler karşısında gerçekleri ortaya çıkarmak ister Türkiyeli olsun, isterse de Azerbaycanlı, genel anlamda çağdaş Türk tarihçilerinin bir görevidir. Bu yönde elbette, sık sık konferanslar, sempozyumlar düzenlenmeli, makaleler yayınlanmalıdır. İtiraf etmek gerekirse Ermenilerin yürüttükleri faaliyetler ve yaptıkları çalışmalarla kıyasta bizim faaliyetlerimiz ve çalışmalarımız maalesef yeterli sayıda değildir. Makalenin asıl amacı objektif değerini korumak açısından Ermeni iddialarını Rus ve Ermeni kaynakları ışığında değerlendirmektir.

Ermenilerin Tarihi ve Kimliği Konusunda Ortaya Atılan Görüşler ve Perde Arkası Mahiyeti

Ermeni bilim adamları Ermeni tarihini daha eskilere götürmek isteseler de gerçekte Ermeni toplumunun eski tarihi hakkında tam bir görüş birliği mevcut değildir ve karanlık kalmaktadır. Ermeni bilim adamı Agop Melik Agopyan, diğer adıyla Raffi, yazmış olduğu “Samvel” adlı eserinde Ermeni toplumunun tarihi hakkında şunları belirtmektedir: “... Bizim tarihimizde balk tamamen unutulmuştur. Biz Ermeni köylüsünün nasıl yaşadığını bilmiyoruz. “Efendileriyle” hangi ilişkide olduğunu, ne yiyip ne içtiğini, ne tür elbise giydiğini bilmiyoruz. Biz Ermeni sanatkârlarının ne işle uğraştıklarını, Ermeni tüccarlarının hangi ülkelerle ticari ilişkiler kurduklarını bile bilmiyoruz. Bizim tarihimiz bütün bunlar hakkında susuyor... Bizim tarihimizde, hatta balkımızın en azametli gücü olan kadınlarımız hakkında bile hiç bir bilgi yoktur...”¹

Daha sonra o, “...Böylece, bizim kuru tarihimiz tarihçiye çok az bilgi vermektedir. Bizim eski edebiyatımız kilise yazılarından öteye gidememiştir... Bizim eski edebiyatta yaşam tarzlarımızın, geleneklerimizin, aile ve toplumsal ilişkilerimizin tasviri yoktur...”² diye belirtiyor.

Ermenilerin kim olduklarını ve nerede teşekkül bulduklarını diğer bir Ermeni bilim adamı Manuk Abekyan şu şekilde belirtmektedir: “... Ermeni halkının menşeyi nedir, nasıl ve ne zaman, nereden ve hangi yollarla buralara (Kafkasya’ya - E. Ş) gelmişlerdir, Ermeni olmadan önce ve sonra hangi topluluklarla ilişkide bulunmuşlardır, onların diline, etnik kökenlerine kimler nasıl etki etmiştir? Bizim elimizde bunları kanıtlayan açık ve kesin bilgiler yoktur...”³

Anlaşılabileceği üzere Ermeni bilim adamlarının büyük çoğunluğu kendi aralarında Ermenilerin eski tarihi ve kökenleri konusunda fikir birliği içinde değillerdir.

Bazı tarihçiler, Ermeni tarihini M. Ö. 2350 yılına, Nuh Tufanı’na kadar dayandırarak Nuh’un torununun torunu Hay veya Hayk ile başladığını iddia etseler de, bu iddialar bilim adına gerçekleri yansıtmamaktadır. Aynı zamanda, Ermenileri Urartulara, Trak-Frigya soyuna, Güney Kafkasya ırkına, Hititlere vs. dayandıran benzeri görüşleri de destekleyici hiçbir kanıt rastlanmamaktadır. Bir diğer deyişle, bunlar tarafından temsil edildiklerini Ermenice’de buldukları birkaç sözlük benzerliğine dayanarak ileri sürenler varsa da bu varsayım taraftar bulamamıştır.⁴

Ermeni tarihindeki çelişkiye dikkat çeken Paul Henze’ye göre, Ermeni tarihinin incelenmesi kolay değildir. Bu tarih uzun, karmaşık, kısmen karanlık ve genellikle münakaşalıdır. Ermeni tarihi hemen hemen tamamen Ermeniler tarafından yazılmıştır. Çünkü kendi tarihini yazan bir kimse onu yüceltmek ve onun tartışmalı noktalarını objektif bir biçimde incelemekten kaçınmak eğilimindedir. Ermenilerde bu durum özellikle görülmektedir ve XX. yüzyılın ortalarından itibaren iyice ortaya çıkmıştır.⁵ Bu bakımdan Erme-

(1) Raffi, *Samvel*, s.16

(2) İbid, s. 15

(3) Manuk Abekyan, *İstoriya Drevnearmyanskoy Literaturi*, s.11

(4) Ermeni tarihçilerinin çelişen görüşleri için bkz; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, s. 12, 16; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, s. 22, 100, 101; A. Alper Gazigiray, *Osmanlı’dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları*, s. 12;

(5) Paul Henze, “*Ermeni Şiddetinin Kökenleri*”, s.173, 174

niler geleneksel olarak Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik toprak iddiaları öne sürerek, bu toprakların kendilerine ait olduklarını gündeme getirmektedirler. Her fırsatta "Büyük Ermenistan", "eski millet", "yeryüzünün ilk milleti", "Nuh'un evlatları ve torunları" gibi iddialarla kendi tarihlerini M. Ö. 2350 yıllarına kadar götürerek, bu tarihin guya Nuh Peygamber'in torununun torunu olan Hay veya Hayk ile başladığını öne sürmekte, Hz. Nuh'un Ermeni kökenli olduğunu ve Ermeni dilinde konuştuğunu belirtmektedirler. Haitahd ideologlarından olan ve aşırı milliyetçi görüşleri ile tanınan Ermeni yazar Zori Balayan da "Oçaq" isimli kitabında Nuh Peygamber'in Ermeni olduğunu ve Ermeni dilinde konuştuğunu iddia etmektedir.⁶

Halbuki konuya farklı bir açıdan yaklaşan Ermeni bilim adamı Keğam Kerovpyan "Mitolojik Ermeni Tarihi" isimli kitabında, Hayk ve haleflerini tarihsel simalar olarak değil, Ermeni halkıyla kaynaşan değişik ırkların kişileştirmeleri veya adlandırmaları olarak tanımlamıştır.⁷ Böyle bir durumda, Hay tarihsel bir sima olmadığına göre onun Hz. Nuh'un torununun torunu olması da asılsızdır.

Ermenilere göre, guya Hz. Nuh Ermeni olduğundan, onun ve torunlarının ayak bastığı bütün topraklar da kendilerindir. Bu konuda bazı karanlık meselelere açıklık getirmenin son derece gerekli olduğu kanısındayız. Bilindiği gibi, Ermeniler kendi ideolojileri ile Yahudi ideolojisi arasında bir paralellik kurma çabası içerisindedir. Yahudi felsefesine ve kutsal kitaplarına göre, guya Tanrı tarafından seçilmiş millet İsrailoğullarıdır ve Tanrı Hz. İbrahim'e rüyasında görünerek, "... *Mısr nebrinden (Nil) ta ... büyük nehir olan Fırat'a kadar Kenaniler, Keniziler ... ve Yebusilerin memleketini senin evlatlarına verdim*", söyleyerek Nil'den Fırat'a kadar tüm toprakları İsrailoğullarına hediye etmiştir.⁸ Sonradan politik Siyonizm felsefesi doğunca, Yahudilerde bir cihan hakimiyeti mefkuresi meydana gelmiştir.

Aynı politika Ermeni ideolojisinin de bir parçası olarak şekillenmiş ve kendilerinin Tanrı tarafından seçilmiş bir millet olduklarını dünya kamuoyunun bilinçaltına yerleştirmek istemişlerdir. Yahudilerdeki cihan hakimiyeti mefkuresinin aksine, kendilerinde böyle bir mefkurenin gerçekleşmeyeceğini anlayarak sadece Doğu Anadolu ve Kafkasya ile yetinmeyi amaçlayan Ermeniler iddia edilen bu toprakların Hz. Nuh'un torununun torunu olan Hay'a vadedildiğini öne sürmektedirler. Bu açıdan bakıldığında Ağrı Dağı / Ararat Ermeniler için kutsallık sembolü anlamını taşır.⁹ Nasıl Kudüs Yahudiler için, Kabe de Müslümanlar için kutsal toprakların yaratılışı ise aynı benzer versiyon burada da devreye sokulmuş, Ermeniler için kutsal toprak mitolojisi böylece Hz. Nuh'un ayaklarının toprakla buluştuğu yer olan Ararat'la yaratılmış oluyordu. Kutsal toprakların Nuh tarafından vadedildiği Hayk kendi tahtını Ararat düzüne taşıdı, orada çoğaldı, Hayestan ülkesini kurdu ve Ermeniler gökten bir nur gibi dünyaya inerek toprakla buluştular. Onların soyu M.Ö. 2197 yılından başlar ve 765 yılına kadar devam eder. Ermenilerin hamuru Ararat'ta yoğrulmuştur.¹⁰

Bütün bunlarla yetinmeyen Ermeniler "seçilmiş millet" olmaları sebebiyle kilisenin de ilk kez Ermenistan'da kurulduğunu,¹¹ kendilerinin Hıristiyanlığın Kafkasya'daki

(6) Zori Balayan, Oçaq, s. 30

(7) Keğam Kerovpyan, Mitolojik Ermeni Tarihi, s. 86

(8) Fahir Armaoğlu, Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988), s. 7

(9) Burada Ağrı / Ararat Dağı ile ilgili bazı önemli konulara açıklık getirmenin son derece faydalı olduğu düşüncesindeyiz. Bu dağın ismi Kitabı-Mukaddes Bibliada "Ararat" olarak geçer. Ermeni kökenli olduğunu düşünerek hemen bu kelimeye sert tepkimizi ortaya koyuyoruz. Halbuki "Ararat" kelimesinin Ermenilerle veya Ermeniceyle hiç bir bağı bulunmamaktadır. Eğer "Ararat" Ermenice bir kelimeyse neden Ermeniler bu dağı "Ararat" olarak değil "Masis" olarak adlandırdılar. "Ararat" şeklinde okunan "RRT" aslında Urartu adının Samice yazılışdır. Malum, Urartuluların Haylarla hiçbir bağı bulunmaz, çünkü Urartulular Asya kökenli, Hayla ise Hint-Avrupa kökenli halklardır. Diğer bir taraftan, yukarıda da belirtildiği gibi, bu dağın ismi Kitabı-Mukaddes Bibliada "Ararat" olarak geçer, halbuki Biblianın ortaya çıktığı dönemlerde Ermeni milletinin ve dilinin varlığı söz konusu bile olamazdı.

(10) Aygün Attar, "Ermeni Ulusalçılığının Siyasal Oluşumu," *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, I cilt (2007), s. 231.

(11) Abdurrahman Küçük, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak yayınları, Ankara 1997, s. 36-37; Esat Uras, *Tarikte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yayınları, İstanbul 1987, s. 126.

kalesi ve varisleri olduğunu¹² öne sürmekte, ilk Hıristiyan devlet ve milletin de Ermenistan ve Ermeniler olduğunu iddia etmektedirler.¹³ Ermeni ideolojisi işte bu iddialar üzerinde pekişmiştir.

Genellikle, Ermeniler, tarihlerini gördükleri gibi değil, görmek istedikleri gibi yazmış ve bunun propagandasını yapmışlardır. Kendi tarihlerini daha da eskilere götürerek dünya medeniyetini, yazıyı, astrolojiyi, bakır ve demir madenciliğini kendilerinin keşfettiğini ve dünyada insan hayatının Sevan Gölü (asıl ismi Türkçe olan Gökçe gölü) kıyılarından başladığını öne sürmektedirler.¹⁴

Tabii ki, bu tür iddialar bilim adına hiçbir gerçeği kendinde yansıtmıyor. Bütün bunlar mitolojik temellere dayalı gerçektışı iddialardır. Meseleye dini açıdan bakarsak, Adem Peygamber tüm insanlığın ilk atası sayıldığı gibi, Nuh Peygamber de insanlığın ikinci atası sayılır. Böyle bir durumda, herhangi bir milli kimlik söz konusu bile olamaz. Eğer Hz. Nuh Ermeniler'in de iddia ettikleri gibi Ermeni ise, o zaman akla ilk gelen düşünce budur: tüm insanlık Ermenilerden türemiş ve bütün diller Ermeni dili esasında şekillenerek, sonradan deformasyona uğramıştır.

Bu bir gerçektir ki, her milletin tarihin karanlık ve eski devirleri ile ilgili efsane ve öyküleri vardır. Efsane ve öyküler kültürel ve psikolojik değerler şeklinde kabul edilebilir, ama bilimsel ve tarihi gerçek olarak öne sürülemez. Ermeniler'in Nuh Peygamber'e tek başına sahiplenmeleri hiçbir destani meziyetleri bile kendinde yansıtmıyor. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Nuh Peygamber bütün beşeriyetin atasıdır.

Hatta ünlü Gürcü yazar İlya Çavçavadze 1902 yılında yayımlanan “Армянские ученые и вопиющие камни” (Ermeni Bilim Adamları ve Taşların Feryadı) adlı eserinde Ermenilerin “Adem Peygamberin de Ermeni kökenli olduğu” iddiası içerisinde olduklarını göstermektedir.¹⁵

Bu tür mitolojiye dayalı görüşlere dayanarak toprak iddialarına meşruluk kazandırmak isteyen Ermeniler Azerbaycan'ın Nahçıvan, Karabağ gibi bölgelerini, Türkiye'nin de Doğu Anadolu illerini kendi toprakları olarak görmektedirler. Ermeni iddialarına göre, Azerbaycan “Büyük Ermenistan”ın ayrılmaz parçasıdır, Doğu Ermenistan olarak bilinir.¹⁶ Malum, Doğu Anadolu ise Batı Ermenistan olarak öne sürülmektedir.

“Büyük Ermenistan” düşüncesi, Ermeni halkının toplumsal-politik hayatının ana çizgisini oluşturmuş, fanatikçe milli duyguya dönüşmüş ve bütün güçler bu amaç uğruna birleştirilmiştir. Ermenistan'ın kendilerine ait olmayan toprakların zor gücüne komşusu olduğu Azerbaycan'dan koparılmasına hak kazandırmasını da bu şekilde yorumlamak mümkündür.

Ermeniler Türkiye ve Azerbaycan'da yaşayan Türklerin yerli değil, gelme olduklarını belirterek kendi iddialarını daha da kuvvetlendirmek amacı içerisindedir. Öncelikle, biz yukarıda Ermenilerin değil yerli olduklarını, kimlikleri konusunda tartışmalı ve karanlık bir durum olduğunu belirtmiştik. İkincisi, Azerbaycan'da yaşayan Türklerin gelme değil, yerli oldukları konusunda elimizde kuvvetli deliller vardır.

Azerbaycan Türklüğünün Gerçek Tarihi

Azerbaycan'ın Türk yurduna dönüşmesine ilişkin çeşitli tezlerin bulunmasına rağmen bazı bilim adamları, Azerbaycan'ın

(12) Yaşar Kalafat, Mahmut Niyazi Sezgin, “Albanlar Tarihi ve Ermeni Kültür Stratejisi”, 2023 Dergisi, sy. 12 (2002), s. 23.

(13) Bu konuda bkz: M.Şagnıyan, “Vajnoye Sobitiye İstoriı”, *Literaturnaya Gazeta*, 13 Eylül 1978; Erdal İlater, Ermeni Kilisesi ve Terör, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları, Ankara 1996, s. 18.

(14) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: “Kolıbel Çeloveçestva na Teritorii İstoriçeskoj Armenii: <http://www.azg.am/RU/20020108/2002010817.shtm>

(15) İlya G.Çavçavadze, *Armyanskiye Uçeniye i Vopiyoşıye Kamni*, s. 43

(16) A.Ş.Mnatsakanyan, *O Literature Kavkazskoy Albanii*, izdatelstvo Akademiyı Nauk Armyanskoy SSR, Erevan 1969, s. 47-48; B.A.Ulubabyan, *Oçerki İstoriy Vostoçnogo Kraya Armenii (V-VII vv.)*, izdatelstvo Akademiyı Nauk Armyanskoy SSR, Erevan 1982, s. 40.

tarihini ve bazı Türk kavimlerinin Azerbaycan'da var olduklarını veya geldiklerini çok daha eski tarihlere götürmektedirler. Bazı tarihçiler, Azerbaycan'da Türklerin bir millet olarak oluşumunu Selçukluların Azerbaycan'a gelişine bağlamakta ve Türklüğün bu devirlerde hâkim etnik unsura dönüştüğünü belirtmektedirler.¹⁷ Bazı tarihçiler de Azerbaycan Türklüğünün tarihini çok daha eski tarihlere götürmektedirler. Kaynakların vermiş oldukları bilgilere istinat edelim;

Bazı çivi yazılı kaynaklara göre, Mezopotamya'nın kuzeyinde, Azerbaycan ve Anadolu hudutlarında ilk Türk boylarının izleri bulunmaktadır. Bunlardan biri, "Şartamhari" metninin¹⁸ 15'inci satırdır. Satırda M. Ö. 2200 yıllarında Akad hükümdarı Naramsin ile savaşan "17 Kuzey" hükümdarı belirtilmektedir. Tanınmış arkeolog Prof. Dr. Louis Delaperte, 1936 yılında onlardan birinin adını "*Türki kralı İllousboumail*", Alman Prof. Dr. N.G.Gutenbock ise 1938 yılında "*Türki Kralı İlsu Nail*" şeklinde okumuştur. Çağdaş araştırmacılardan biri, bu "Türki kralın" kimliği sorusuna haklı olarak şu yanıtı vermiştir: "... Aksi ispat edilmedikçe Türklerdir..."¹⁹

Gürcü kaynakları, M. Ö. IV. yüzyılda, yaklaşık 2400 yıl önce Kafkasya'da Türk menşeli boyların mevcudiyetinden bahsetmektedir. Salnamede belirtiliyor: "...Buntürkler, diğer bir deyişle, Turanlılar Fars hükümdarı Keyhüsrev'i kendi hudutlarından kovup çıkarmak için Kaspi²⁰ Denizinden Kura²¹ nehri boyunca yukarıya yol alarak Mtsbeta'ya 28.000 aile ile geldiler. Mtsbeta Mamasabli ve bütün Kartvelerin, yani Gürcülerin müsaadesi ile Farslara karşı mücadelede onlara yardım edeceklerine dair vaatlerde bulunan Buntürkler Mtsbeta'nın batısındaki bölgelere yerleştirildiler..."²²

"Kartlis Tshovreba", "Moktsevai Kartli-sa" gibi Gürcü kaynaklarında da Buntürkler hakkında bilgi verilmiştir. Bu kaynaklarda Makedonyalı İskender'in seferlerinden, hatta Babil hükümdarı Novohodnozor'un Yerusalem'i yıkmasından, yani M. Ö. 586 yılından

önceki dönemlerde Buntürklerin Kartli'de yaşadıkları belirtilmektedir.

Kartlis Tshovreba'da, Makedonyalı İskender'in Pers hükümdarı III. Dara'nın üstüne gittiği zaman, yolu üzerinde Buntürklerle karşılaştığı ve savaştığı da yer almaktadır. Gürcü bilim adamı Leonti Mroveli'ye göre, Buntürkler Mtsbeta yakınında bir yer seçerek orayı inşa ettiler, etrafına setler çektiler ve bu yer Serkine olarak adlandırıldı. Bu kaynağın naşiri S.Y.Takayşvili de Buntürklerin Kafkasya'nın eski sakinleri olduğu görüşündedir. O, buradaki Buntürklerle Türklerin aynı soydan olduğunu, onların diğer bir deyişle, Turanlı olduğunu yazmıştı. Buntürkler iki söz birleşmesinden oluşmaktadır: Buni ve Türk. Buni eski Türk sözlerinden biri olup, "asıl" anlamına gelmektedir, yani Bun Türkler asıl Türkler.²³

Azerbaycan ve şimdiki Ermenistan arazisinin en eski sakinlerinden biri de, dillerinin Türk dilinin köküne dayanması şüphe bırakmayan Bulgar-Venedler olmuşlardır. V. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçisi Horenli Mouses'in verdiği bilgilere göre, daha M. Ö. II. yüzyılda Bulgar soyları Kafkasya'nın çeşitli yerlerinde yerleşmiştiler. Mouses, bu bölgeye gelmiş olan Bulgar soylarının liderinin Bahandur Bulgar Vend olduğunu da belirtmiştir. Bu soyları Onogurlar / On Oğuzlar ve Haylandurlar olarak da tanımlıyorlardı. Bu soyların Azerbaycan'da mevcut oldukları eski zamanlardan kalma yer adları ile toponimlerle ispat edilmektedir. Mesela, Azerbaycan'ın Nahçıvan Özerk Cumhuriyetine bağlı Ordubad bölgesinde Venend, Zengezur bölgesinde Venetli, Lerik bölgesinde Venedi yaşayış yerleri,

(17) Azerbaycan'ın Türk Yurduna dönüşmesi için bkz; Cevat Heyet, *Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkesinin Teşekkülü*, s. 5-20; Faruk Sümer, *Azerbaycan'ın Türkleşmesi Taribine Umumi Bir Bakış*, s. 429-447

(18) Şartamhari metni, Irak'ta-Babil'de, Mısır'da- Tel-el-Amarna'da ve Türkiye'de - Boğazköy'de bulunmaktadır.

(19) Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Taribi*, s. 164

(20) Hazar Denizi

(21) Kür nehri

(22) Leonti Mroveli, *Kartlis Tshovreba (Gürcü Taribi)*, s. 35

(23) Kaynak için bkz; Leonti Mroveli, *Kartlis Tshovreba*, s. 34, 36; Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Taribi*, s. 168; Mahmud İsmayilov, *Senin Ulun Baban*, Bakü, 1989, s. 286

Lenkeran'da Bulgarçay, Füzuli'de Yağlavend, Papravend, Hocavend vs. Vend'le biten bir takım yaşayış yerlerine Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde de rastlamak mümkündür.²⁴ Bunun gibi diğer Türk boylarının da, örneğin, Kengerler, Peçenekler, Albanlar, Savarlar ve diğer boyların daha eski dönemlerden Azerbaycan'da yaşadıklarına dair yeterince kaynaklar vardır. Diğer bir delil; arkeologlar Azerbaycan'da M. Ö. II. bin yılın sonu, I. bin yılın başlarına ait mezarlarda kaplumbağa tasvirini de ortaya çıkarmışlardır. Bu mezar taşları ile Türklerin en eski abidelerinden biri olan Kültiğin'in mezar taşı üzerindeki kaplumbağa tasvirleri arasındaki benzerlik M. Ö.-ki devirlerde Azerbaycan'da Türk kökenli boyların mevcut olduğuna dair esaslı bir delildir.

Arap dilli kaynaklara gelince; VIII-IX. yüzyıllarda yaşamış Ebu Muhammed / Abdü'l-Melik ibn Hişam,²⁵ "*Kitabü'l-Tican fi Müllük Himyer*"²⁶ adlı eserinde, beşinci Arap Halifesi I. Muaviye (661-680) ile çağdaş olan Übeyd ibn Şeriyye el-Cürumi Azerbaycan hakkında çok ilginç bir bilgi vermiştir. El-Cürumi, tarihçi Ebu Muhammed ibn Hişam gibi soy itibarıyla Arap Himyer kabilesinin danışmanlarından olmuştur. Akli ve bilgisiyile seçildiğinden Yemen'den Mekke'ye çağrılmış ve Halife I. Muaviye'nin danışmanı olarak görevde bulunmuştur.

İbn Hişam'ın adı geçen kitabı, aslında el-Cürumi'nin I. Muaviye ile aralarında geçen sohbetlerinden oluşmaktadır. Kitapta ilk Arap seferleri döneminde ordunun Azerbaycan'da Türklerle karşılaşmaları konusunda bilgiler yer almaktadır: "...*Yemen hükümdarı Raiş zamanında, onun ordu kumandanı Şimr (Şammar) ibn el-Kaddaf ibn el-Müntab'ın 100 binlik ordusu Türkler üzerinde elde ettiği galibiyetten sonra Azerbaycan'a girdi. Savaşta Türkler yenik düştüler. Şimr ibn el-Kaddaf Türklerle yapılan savaşı ve onların yenilgisini iki taş üzerine yazdırdı...*". İbn Hişam'ın bu yazılarını Ebu Cafer Muhammed ibn Cafer et-Teberî de doğrulamış ve kitabında bahsetmiştir. İbn

Hişam'ın kitabında, Şeriyye el-Cürumi ile I. Muaviye'nin aralarındaki konuşmalarına da değinilmiştir. I. Muaviye'nin el-Cürumi'ye "*Azerbaycan hakkında bilgileriniz, telaşlarınız ve anılarınız nedir?*" sorusuna el-Cürumi şu yanıtı vermiştir: "...*Orası çok eskiden beri Türk yurdudur. Onlar bir araya gelerek birleşmiş ve karışmışlardır...*"²⁷

Kaynaklardan da anlaşılacağı üzere, Azerbaycan'da millet oluşumu daha eski tarihlere kadar gitmektedir. Bu tür kaynaklara başvurmadan Azerbaycan halkının oluşumunu XI-XII. yüzyıllarda Selçukluların Azerbaycan'a gelişine bağlayan araştırmacıların bilimsel olarak yanılığa düştükleri herhalde açıktır. Bazı tarihçilere göre, Selçukluların gelişine kadar Azerbaycan'ın nüfusu Fars kökenli olmuş, Selçukluların gelişile Türkleşme sürecine girmişlerdir. Bize göre, bu yanlıştır. Eğer Selçuklular Azerbaycan'da yaşayanları Türkleştirmişlerse, o zaman neden İran ve diğer komşu ülkelerin nüfusuna etkide bulunamamışlardır? Aslında Selçuklular bu muhiti değiştirmeye çalışmamış, bilakis devlet işlerinde ve saraylarda Türk dilini değil, Fars dilini kullanmışlardır.

"*Gelme Soylar*" veya "*Yerli Halklar*" gibi kavramlara değinirken şunları da göz ardı etmek mümkün değildir. Bu bir gerçektir ki, hiçbir halk, hiçbir millet dünya yaratıldığından beri aynı toprakta yaşadığını ve mevcut olduğunu ispat edemez. Halklar en eski devirlerden çeşitli sebeplerle daima bir yerden diğer yerlere göç etmişlerdir. Hiçbir halk buldukları topraklarda kök salıp bugünkü durumlarına gelmemiştir. Bunun aksini düşünenler tarihten habersizlerdir. Burada yalnız nispet meselesi olabilir. Yani belirli bir bölgenin tarihi orada yaşayan halkın tarihinden daha eski olabilir. Daha doğrusu, bölgenin

(24) Mahmud İsmayilov, *Senin Ulu Baban*, s. 287

(25) 828 / 829 yılında ölmüştür.

(26) Himyer Hükümdarları Hakkında Taçlar Kitabı

(27) Bkz; Ziya Bunyatov, *Obzor Istočnikov po İstorii Azerbaydjana, İstočniki Arabskiye*, s. 5; Ziya Bunyatov, *Azerbaydjan v VII-IX vv.*, s. 183; Aliyarov S., Mahmudov, F., *Azerbaycan Tarihi Üzre Gaynaglar*, s. 56; Süleyman Aliyarov, *Ob Etnogeneze Azerbaydjanskogo Naroda*, s. 19

tarihi ile orada yaşayan halkın tarihi çoğu zaman uyuşmayan bir hakikattir. Bu, inkâr edilemez bir gerçekse her hangi bir halka veya millete “burası senin yerin değil”, diye sorulabilir mi? Eğer bunu sormak mümkünse, o zaman Amerika’da yaşayan bütün Avrupalıların, Balkanlarda yaşayan milletlerin ve Anadolu’da yaşayan Türklerin vatanlarını terk etmeleri gerekecektir. Kısacası, bilinmelidir ki, tarihin herhangi bir safhasında herhangi bir toprak parçası üzerinde yaşam sürmek, ancak tarihin içinde bu toprakların sahibi oldukları iddialarını geçerli kılmaz. Çünkü bugün uluslararası toplumun ve devletler hukukunun kabul ettiği bağımsız devletler ve o ülke toprakları üzerinde yaşayan uluslar o bölgeye ilk kez gelip yerleşmiş insanlar değildirler.

Azerbaycan toprakları (aynı zamanda Türkiye) hesabına “Büyük Ermenistan” devletinin kurulması, aynı zamanda bölgenin eski ve yerli halkı olmaları ile ilgili Ermeni iddialarına gelince, burada bir takım hususların altını çizmek zorundayız.

Ermenilerin Azerbaycan Topraklarına Göç Ettirilmesi Meselesi ve bu Gerçeğin Rus ve Ermeni Kaynaklarındaki Yeri

Ermenilerin Güney Kafkasya’ya, özellikle de Azerbaycan’a 1828-Türkmençay anlaşmasından sonra geldikleri, daha kesin söylersek, göçürüldükleri tarihi bir gerçektir. Ermenilerin buldukları bölgeye sonradan geldikleri konusunda Rusya’nın Tahran’daki tam yetkili murahhası ve Rus bilim adamı St. Petersburglu yazar Nikolay Şavrov, yazmış olduğu eserinde düşüncelerini açık bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “...Biz kolonileşmeye Güney Kafkasya’ya Rusları değil, diğerlerini yerleştirerek başladık. 1826-1828 savaşıdan sonra, 1828-1830 yılları arasında iki senede 40.000’den fazla İran Ermenisi ve 84.000 Türkiye Ermenisini, Ermeni nüfusunun az olduğu Gence ve Erivan vilayetleri ile Tiflis vilayetinin Borçalı, Albaltıkbe ve Akhalkalalaki bölgele-

rinde en iyi kamu topraklarının olduğu arazilere yerleştirdik. Yerleşimleri için 200 bin desiat devlet arazisi ayrılmış ve 2 milyon Ruble değerindeki şahsi arazi Müslümanlardan satın alınmıştır. Gence’nin dağlık kesimi ve Gökçe gölü kıyısına Ermeniler yerleştirildi. Kabul etmek gerekir ki, resmi olarak yerleştirilen 124.000 Ermeni’nin dışında gayri resmi olarak yerleştirilenlerle beraber sayıları 200.000 (bana göre) geçmektedir. Bu yüzyıl başında Güney Kafkasya’da 1.3 milyon olan Ermenilerin 1 milyondan fazlası belirtilen kaynaklar doğrultusunda “bu bölgenin yerli halkı olmayıp, bizim tarafımızdan yerleştirilenlerdir...”²⁸

Ermeni tarihçisi M.G. Nersisyan, Türkmençay anlaşmasından sonra İrevan ve Karabağ bölgesine İran ve Türkiye’den Ermenilerin göçürülmesi gerçeğini doğrulayarak yazıyor: “...XIX. yüzyılın 20’li yıllarının sonunda bu bölgelere²⁹ 40.000’den çok, Türkiye’den ise 90.000 Ermeni göçürülmüştü...”³⁰

Diğer bir Rus tarihçisi A.P. Liprandi de eserinde Ermenilerin bu bölgeye sonradan geldiklerini belirtmiş,³¹ onların Kafkasya’ya göçürülmesini ise Rusya’nın bu bölgede yürüttüğü emperyalist politikasının bir parçası olarak değerlendirmiştir³². Göçürülme politikası ile ilgili bilgiler İ.K. Yenikolopov’un³³, S.V. Shostakoviç’in,³⁴ Ermeni tarihçileri Ç.P. Agayan’ın,³⁵ G.A. Galoyan’ın³⁶ eserlerinde ve arşiv materyallerinde³⁷ de yer almaktadır.

Birinci Dünya Savaşı sıralarında bir tarihçi, resmi makamlara sunduğu raporunda şöyle yazmıştı: “...*Transkafkasya (Güney Kafkasya bölgesinin Çarlık döneminde ismi)*

(28) Nikolay Şavrov, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstavşaya Rasporjadka Mugani İnarodtsam*, s. 63

(29) Onun fikrinde, Doğu Ermenistan’a

(30) M.G. Nersisyan, *İz İstorii Russko-Armyanskib Otnoşeniy*, s. 227

(31) A.P.Liprandi, *Kavkaz i Rossiya*, s. 46

(32) A.P.Liprandi, a.g.e., s. 133

(33) İ.K.Yenikolopov, *Griboyedov i Vostok*, s. 137

(34) S.V.Shostakoviç, *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A. S. Griboyedova*, s. 154

(35) Ç.P.Agayan, *Rol Rossii v İstoriiçeskib Sudbab Armyanskogo Naroda*, (k 150 letiyu prisoyedineniya Vostoçnoy Armenii k Rossii), s. 220

(36) G.A. Galoyan, *Rossii i Narodi Zakavkazya* (oçerki politiçeskoy istorii ih vzaimootnoşeniy s drevnih vremen do pobedi Velikoy Oktıyabrskoy Sotsialıçeskoy Revolyutsii), s. 176, 178

(37) Azerbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi, f. 524, l: 1, iş: 57, v: 3

ve Azerbaycan'ı Ön Asya'daki Türklerden ayıran Ermeniler, Türk topluluklarının arasına sokulmuş bir tampondur. Biz bu tamponun yok olmasına ve onun yerine bize düşman olan Müslüman bir kitlenin gelmesine müsaade edemeyiz. ...”³⁸

Görüldüğü gibi, Ermenilerin Kafkasya'nın eski ve yerli sakinleri olmadıkları, sonradan buralara geldikleri, özellikle 1828 tarihinde İran'la Rusya arasında yapılan Türkmençay antlaşmasından sonra göçürüldükleri Rus ve Ermeni tarihçilerinin eserlerinde de mevcuttur.

Bugün Türkmençay antlaşmasının maddelerini şöyle bir gözden geçirirsek, çağdaş Azerbaycan'ın birçok sorunlarının bu anlaşmadan kaynaklandığını görebiliriz.³⁹ Bu, her şeyden önce “Karabağ Sorunu” denilen problemle ilişkilidir. Eğer o zamanda Rusya'nın bölgede yürüttüğü yayılcı politikasının bir parçası olan göçürülme faktörü olmasaydı, bugün Azerbaycan, içinde bulunduğu sorunla - Karabağ Sorunu'yla - yüzleşmezdi. Problemin araştırılmasındaki en mühim etkenlerden biri, devletlerin jeopolitik çıkarlarının gerçekleşmesinde Ermeni milliyetçilerinin rolüdür. Yine de konumuz açısından büyük bir önem arz eden Azerbaycan'ın “jeopolitik mekâna” dönüşmesi, İran Rusya savaşının (1826-1828) sosyo-politik sonuçlarından ustalıkla yararlanan Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göçürülmesi planlı ve amaca uygun bir siyaset olarak gerçekleştirilmiştir. Şunu da belirtelim ki, Türkmençay antlaşmasının XV. maddesi gereğince Ermenilerin İran'dan Rusya'ya göçürülmesi hukuki açıdan onaylanmıştı.⁴⁰ Ermeni tarihçisi V.Parsamyan, kitabında Ermeni düşünürlerinin daha Türkmençay antlaşmasının imzalanmasından önce Ermenilerin Azerbaycan topraklarına göçürülmesi için Rusya üst düzey temsilcilerine ricada bulduklarını itiraf etmektedir. Kitabında yazıyor: “...Ermeni ileri gelenlerinden N. Atarakatsi, 9 Kasım 1827 tarihinde Tebriz'e özel misyon olarak gönderilmiş Ermeni asıllı binbaşı Lazarev'e yazıyordu: “...Ben, bütün Ermeni milletinin sadık savunucu-

cusu olan A.S. Griboyedov'a oralarda ve diğer yerlerde yaşayan Hıristiyanların kudretli Rus hükümetinin bayrağı altına kabul edilmelerini unutmaması için ricada buldum. ...”⁴¹

(38) J.Kirokasyan, *Zapadnaya Armeniya vo Vremya I. Mirovogo Voyna*, s. 411

(39) Burada çok önemli bir konuya özellikle temas etmemiz gerekiyor. İster yerli, isterse de yabancı kaynaklarda Rusya ve İran'ın Türkmençay Antlaşması'nı imzalayarak kasıtlı şekilde Azerbaycan'ı ikiye böldükleri ifade edilmektedir. Azerbaycan'ın bu anlaşma ile ikiye bölündüğü gerçektir, fakat Türk Kacar Devleti'nin kasıtlı olarak Azerbaycan'ın ikiye bölünmesinde rol oynamadığını belirtmek kesinlikle doğru bir yaklaşım olmayıp, ortada bir takım sapırmalar bulunmaktadır. Türk Kacar Devleti zaten Azerbaycan Devleti idi. Bilindiği üzere, Safeviler Devleti'nin çöküşünden sonra Azerbaycan'ın devletçiliği parçalanmış, çok sayıda hanlık denilen küçük devletler ortaya çıkmıştı. Fakat bu hanlıkların hiç biri askeri potansiyeli itibarıyla dış baskılara dayanmak gücünde değildiler. Aynı zamanda onlar arasında yaşanan savaşlar da her birini tek tek zayıflatmaktaydı. Hanlıklar arasındaki ihtilafların yanı sıra bir takım jeopolitik ve jeostratejik nedenler yüzünden de Azerbaycan ikiye bölündü. Günümüzde yanlış olarak İran söylerken Fars, Fars söylerken de İran anlaşılmaktadır. Halbuki İran adının bu şekilde anlaşılması çok yakın bir dönem ürünüdür. Tarih boyu İran adlı somut bir coğrafi bir arazi ve bir devlet olmamış, hiçbir tarihi-coğrafi kaynaktan İran adı, İran hududları gösterilmemiştir. İran adında İslam'ın yayıldığı dönemlerde ortaya çıkmış folklorik-mitolojik bir kavram olup, “Şahname”nin yazarı Firdevsi tarafından kaleme alınmış bir anlayıştır. Firdevsi'nin mitolojiye dayanarak yazdığı “Şahname” eseri İran-Turan savaşlarını konu edinmektedir. Fakat her iki kavram da somut olmayıp, siyasal ve coğrafi bakımdan gerçeği yansıtmamaktadır. Devletin İran olarak adlandırılmasına yönelik ilk resmi adım Rıza Şah Pehlevi'nin 21 Mart 1935'te verdiği fermanından sonra gerçekleşmiştir. Meseleyi doğru değerlendirebilmek için devletin varlık nedeni kavramına dikkat edilmesi gerekir. İç ve dış şartlar çerçevesinde her halk belli bir temel dayanak etrafında birleşip bütünleşerek kendi devletini kuruyor veya buna çalışıyor. Örneğin, Osmanlı'da Türklük nedeniyle ortaya çıkan devlet imparatorluğu dönüştükten sonra “İslamcılık” (Sünni ağırlıklı ümmetçilik) ve daha sonra “Osmanlılık” (tebaacılık) temalarını esas almış, halkını zaman zaman bu unsurlar etrafında toplayarak bütünleştirmiştir. Çöküş aşamasına geldiğinde, “Osmanlılık” düşüncesi halkın bütünlüğünü sağlayamayınca yeniden “İslamcılık” düşüncesi önem kazandı. Fakat bu, kendini doğrultamayınca bir kez daha “Türklük” üzerine dönmüştür. Sonuçta “Türklük” fikir temeli etrafında bütünleşen Anadolu insanı ulu önder Atatürk'ün liderliğinde Türkiye Cumhuriyeti'ni kurdu. Türkiye'de olduğu gibi, Azerbaycan'da da devletin varlık nedeni ilk önce “Türklük” (Akkoyunlu Türklüğü, Karakoyunlu Türklüğü ve s.) fikrine dayanmış, sonra “İslamcılık” (Osmanlı'dan farklı olarak Şii ağırlıklı ümmetçilik – Kızılbaşlık) kavramı önem kazanmış, daha sonra tebaacılık fikri gündeme gelmiştir. Bundan sonra ise Türk (Azerbaycan Türkü) milli kimliği doğmuştur. Eğer Osmanlı Devleti yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş gibi, Kacar Devleti yerine de Azerbaycan Cumhuriyeti kurulsaydı veya İran'da Rıza Han'ın darbe girişimi önlenip de Türklerin başat rolü korunsaydı, hem Safevi, hem Afşar, hem Kacar devletleri, hem de çağdaş İran Devleti tartışmasız Türk devletleri sayılacaklardı. Fakat Kacar Devleti yerinde Fars Pehlevi Devleti'nin kurulması ile çağdaş İran Devleti tarihteki Türk devletlerinin varisine dönmüştü ve Türklerin başat rolünün İngiltere'nin desteği ile gerçekleştirilen darbe sonucu değişmesinden sonra Farslar en üstün konuma getirildiler. Türkmençay Antlaşması Rusya'nın tektarafı olarak dikte ettiği bir anlaşma olup, Azerbaycan topraklarını bizzat ikiye bölmüştür. Sonuçta İran'dan ve Türkiye'den Ermenilerin göçüne başlanmış, bölgede Çar Rusyası'na bağlı Ermeni Vilayeti oluşturulmuştur. Azerbaycan tarihi ile ilgili bir gerçeği de okurların dikkatine sunmayı son derece gerekli buluyorum. Safevi, Afşar ve Kacar devletlerinin Türk Dünyası tarihinde yer edinemelerinin sebebi soru işareti olarak kalmaktadır. Özellikle Safevi Devleti'nin geçmişten günümüze yıldızlarla Cumhurbaşkanlığı forsunu yerleştirilen 16 Türk Devleti içerisinde yeri neden yoktur, bu anlaşılır gibi değil. Oysa bu devletlerin Azerbaycan tarihinde özel bir yeri ve rolü vardır.

(40) S.N.Glinka, *Opisaniye Pereseleniya Armiyan*, s. 92, 94

(41) V.A.Parsamyan, *Istoriya Armiyanskogo Naroda, 1801-1900 goda*, s. 49

9 Mart 1828 yılında sonuncu Rus askerleri Tebriz'den çıktıktan sonra İran'ın çeşitli yerlerinden Ermeniler büyük ölçüde Karabağ'a akın yaptılar. Bu akının yaygınlaşmasını S.N. Glinka çok ilginç bir tarzda değerlendirmiştir: "...Ermenilerin İran'dan Rus topraklarına⁴² göçürülmesi meselesi dünya salnamelerinde bugüne kadar görülmedik bir hadisedir."⁴³

Ermeni asıllı Albay Egiazar Lazarev, Ermenilerin göç hareketlerinin sonuçları ile ilgili General Paskeviç'e 24 Aralık 1829 tarihinde yazdığı nihai raporunda göç hareketlerine 26 Şubat 1828'de başladığını ve 11 Haziran'da son bulduğunu, bu süre zarfında 8249 Hıristiyan Ermeni ailesinin İrevan, Nahcivan ve Karabağ bölgelerine yerleştirildiğini belirtmiştir.⁴⁴

Kaynaklarda bu yerleşmelerin Azerbaycan Türklerinin evlerine zorla sahip olarak gayri yasal yollarla gerçekleştiği geçmektedir. Bu konuda Rus yazar İ.K. Yenikolopov şunları aktarmaktadır: "*Türkmençay Antlaşması imzalandıktan hemen sonra ayrı ayrı grupların göçürülmesi çok çirkin ve barbarca bir tarzda gerçekleşti. Yeni nüfusun (Ermenilerin - E.Ş.) büyük çoğunluğu yaylalara giden yerlilerin evlerine yerleştirildi*".⁴⁵

Rus diplomatı A.S. Griboyedov da bu gerçekleri doğrulamaktadır: "*Ermenilerin bu topraklara yerleştirilerek Müslümanların yerlerini dar etmeleri bir yana, ilaveten onlara bir takım imtiyazlar da verildi. Hâlbuki zarara uğrayan taraf Müslümanlardı. Ermeniler göçürüldüğü zaman Müslüman ailelerin büyük çoğunluğu yaylalara gitmişlerdi ve yeni misafirlerin (Ermenilerin - E.Ş.) onların evlerine yerleşmelerinden habersizlerdi*".⁴⁶

Evlerine el konulan Türklerin büyük çoğunluğu ya yok edildi ya da göçe zorlanıp sürüldü.⁴⁷

Aşırı milliyetçi görüşleri ile tanınan Ermeni yazar Zori Balayan "Oçaq" isimli kitabında "1828 yılında ünlü Türkmençay

Antlaşması olmasaydı, Rus askerleri olmasaydı, günümüzde modern köy ve şehirlere dönmüş yüzlerce yeni oluşturulan Ermeni yerleşim merkezleri olmayacaktı", diyerek gerçekleri belirtmektedir.⁴⁸

Bu hususların altını çizerken, "Büyük Ermenistan" adlandırılan bir devletin varlığından söz edilemez. Fransız bilim adamı Jorj de Molevil, Ermenistan'ın bir devlet mevcudiyeti konusunda şunları belirtmektedir: "...İngiltere'nin iradesiyle Çar İmparatorluğunun harabeleri üzerinde kurulup kısa bir ömür (1918-1920) süren Ermeni Cumhuriyeti, bütün tarihi boyu mevcudiyeti kaydedilen tek bağımsız Ermeni Devleti idi" ...⁴⁹.

Bu manzara karşısında tarih boyunca değil "Büyük Ermenistan"ın, bağımsız bir Ermenistan'ın mevcudiyetinden bile bahsetmek tarihi bir hakikat olarak görülmemektedir. Bu durumda, bir Ermeni devletin tarihinden bahsetmek de zorlaşmaktadır.

Bu gerçeği doğrulayan diğer bilim adamlarının da yazdıkları gibi, Ruslar tarafından Güney Kafkasya'ya getirildiklerini Ermeniler neredeyse unutupyorlar. Kafkasya'nın eski Ermenistan toprağı olduğu ve kendilerinin de bu bölgenin en eski sakinleri olduğu iddialarına bazı bilim adamları sert bir şekilde karşı çıkmış ve bu tutumlarını eserlerinde açıkça belirtmişlerdir.

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa misyonerlerinin de desteğiyle Ermeniler tarafından komşu halklara karşı hazırlanan ve yönlendirilen ideolojik propagandanın asıl içeriği ve amacını göstermiş olan Rus bi-

(42) Azerbaycan toprakları kastediliyor.

(43) S.N.Glinka, *Opisaniye Pereseleniya Armyan*. s. 40

(44) Glinka, *a.g.e.*, s. 114.

(45) İ.K.Yenikolopov, *Griboyedov i Vostok*, izdatelstvo Aypetrat, Erivan 1954, s. 135.

(46) *Aktı Sobraniye Kavkazskogo Arheografıçeskogo Komissii. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkaza (AKAK)*, c. VII, belge: 618, Tiflis 1866, s. 642.

(47) Geniş bilgi için bkz: İ.Şopen, *İstoriçeskiy Pamyatnik Sostoyaniya Armyskoy Oblasti v Epobu yeyo Prisoyedeneniya k Rossiyskoy Imperii*, izdatelstvo V Tipografii Imperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1852, s. 510-518.

(48) Zori Balayan, *Oçaq*, izdatelstvo Sovetakan, Erivan 1984, s. 120, 273.

(49) Jorj de Molevil, *Armyskaya Tragediya 1915 goda*, s. 15

lim adamı VL.Veliçko, kitabında yazıyor: "... Ermeni maballi okullarında öğrenciler Büyük Ermenistan haritasını - ki, arazisi Voronej'e ulaştırıyor ve başkenti de Tiflis'tir - öğreniyorlar".⁵⁰

Tabii ki, onların bu düşüncesi bütün Kafkasyalılar, o bakımdan Azerbaycan Türkleri ve Gürcüler tarafından da hoş karşılanmıyordu. Gürcü bilim adamlarından İlya Çavçavadze, Ermeni plütokrasisi ve eliti hakkındaki düşüncelerini şöyle açıklamıştır: "...Meğerse Gürcülerin asıl Gürcü topraklarına olan baklarını inkar eden kitaplar Hudabaşev'in, Yeritsov'un kitapları değil mi? Meğer Ermeni eliti değil miydi ki, geçen asırda Senkovski'nin aracılığıyla Gürcistan'da Gürcülerin olmadığı ve burada Ermenilerin ve diğer halkların yaşadıkları şeklinde uydurma haberler yayıyorlardı ve yabut şöyle diyorlardı: Gürcistan'ın bir kısmı Tiflis de dâhil olmak üzere çok eskilerden Ermenilere ait olmuştur..."⁵¹

İlya Çavçavadze, Ermeniler için çalışan, çeşitli yollarla tuzağa düşürülenlerin klasik örneğini de bu şekilde vermiştir: "... Sonuncu savaş zamanı 1877 yılında Fransız gazetesi "Tems" bizim memlekete Kutulu adlı bir gazeteci göndermişti... Dikkat ediniz, bize gelirken kimlerin eline düştüğü konusunda Kutulu ne yazıyor? Balta istasyonu yakınlarında önceden planlanmış şekilde onu Şuşalı bir Ermeni subayı karşılaşıyor. O, Fransız gazeteciyi kendi arabasında Tiflis'e götürüyor ve gelirken yolda geleneklerin, törelerin, şehirlerin, bayramların Ermenilere ait olduğunu ispatlamaya çalışıyor. Büyük bir ustalıklarla tuzağa düşürülen Fransız gazeteci ne yapabiliirdi? Her şey Ermenilerinki olmuştur: Parlamento Ermenilerin, filozoflar Ermenilerin, yemekler, ziyafetler, bayramlar Ermenilerin... O zaman Tiflis neresidir? Tabii ki, burası da Ermenilerindir ve Tiflis de Ermeni şehridir. Ustalıkla aldatılan yabancı başka sonuç çıkarabilir miydi? Ermenilerin misafirperverliğine hayran kalan Fransız gazeteci Kutulu, Tiflis'ten ayrılmadan önce bunları dile getiriyor: "Belki, Adem Peygamber de Ermenidir?!". Böylece, Avrupalı gazeteciyi inandırmışlardı ki, Gürcistan Tiflis de dâhil olmak üzere Erme-

nistan'a aittir ve bu haberi nüfuzlu gazete olan "Tems" aracılığıyla bütün dünyaya duyurmuşlardır..."⁵²

Anlaşıldığı gibi, Ermeni elitinin tutumları sadece Azerbaycan ve Azerbaycan Türklerine değil, aynı zamanda Gürcistan ve Gürcülere de yöneltilmişti. Azerbaycan'a ve Gürcistan'a yönelik Ermeni istekleri ve tutumları bugün de devam etmektedir. Ermenilerin Gürcistan'ın Cavaheti bölgesinde de etkin oldukları bilinmektedir. Samtshe-Cavaheti Vilayeti'nin Gürcistan'dan ayrılmasına yönelik çabaların en önemli destekçisi olan Taşnak Partisi bunu programına da eklemiştir.⁵³ Bütün komşuları ile ilişkilerinin yeterli düzeyde olmaması sebebinden Ermenistan Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne girmiş ve bu suretle Kafkaslardaki pozisyonunu Rusya'ya dayandırma yoluna giderek bir ölçüde kendini güvence altına almıştır.

Sonuç

Mitolojiye dayalı iddialarla beslenen Ermenistan'ın gerek Türkiye, gerekse de Azerbaycan ve Gürcistan ile ilişkilerinin böylesi bir durumu dolayısıyla bu küçük devlet, dış politikasının dayanaklarını daima dış güçlerin desteğinde aramış ve bunun sonucu olarak da Kafkaslar bölgesinde dış faktörleri çeken ve bölge politikasını daha karmaşık hale getiren bir ülke olmuştur.

XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarında yaşanmış olaylara göre Ermeniler'in Türkler'e olan genetik nefretini hatırlayalım. Ermenistan belirli unsurlara göre Türkiye'ye karşı saldırının uygulanmasının doğru olmadığını ve hatta bunun tehlikeli olduğunu anladığı için birikmiş olan kini ve nefreti yüzünden savunmasız kalan diğer Türksoylu devlet Azerbaycan'a saldırmayı tercih etti.

(50) Vasili Veliçko, KAVKAZ. Russkomu Delu i Mejduplemennıye Voprosı, s. 107

(51) İlya G.Çavçavadze, Armyanskıye Uçeniye i Vopiuyışıye Kamni, s. 15, 16

(52) İlya Çavçavadze, a.g.e. s. 39, 40

(53) Emin Arif, Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran. Türkiye rekabetleri ve Ermeni faktörü, Naturel yayıncılık, Ankara, 2004, s. 254

Türkiye'ye karşı toprak ve tazminat iddiaları uzak ve imkânsız olarak görüldüğü için Moskova'nın yardımıyla Azerbaycan'ın bazı topraklarını ele geçirdi. Burada "Moskova, yani Rusya" ifadesini boş yere kullanmıyoruz. Çünkü Rusya uzun süre Azerbaycan'da huzursuzluğun bulunmasına, bu süre içerisinde kendisinin eski nüfuzunu kazanmasına, gelecekte Azerbaycan'ın yeniden Rusya'nın müstemlekesi haline getirilmesine çalışmaktadır. Ermenistan ise kendisini Kafkasya'da Rusya'nın jeopolitik operasyon alanı olarak görmekte ve Rusya'nın "uygulayıcısı" hesap etmektedir. Çünkü düşüncelerine göre, Rusya olmadan bu ortamda rahat nefes alabilmeleri söz konusu olamaz. Bu, tıpkı ABD olmadan Orta Doğu'da nefes alamayacak olan ve yapay olarak kurulmuş İsrail'in durumuna benzetilebilir. Rus askeri kuvvetleri Azerbaycan'dan çıkarıldığı ve Gürcistan'a güveni olmadığı için Ermenistan Rusya'nın "*çıkarları*" ve "*amaçları*" yolunda tek uygulayıcısına dönüşmüştür. Ermenistan ise Rusya'nın bu siyaseti devam ettiği sürece Azerbaycan topraklarından geri çekilmeme görüşündedir. Ermenistan-Azerbaycan çatışması konusunda profesyonelce uğraşanları bir tarafa bırakırsak, çoğunluğun bu çatışmanın içeriği konusunda bilgileri sınırlıdır. Bazı kesimler, sorunun yalnız Dağlık Karabağ'dan başladığı, yani Ermenistan Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermenilerin bu bölgeyi Azerbaycan'dan koparmak istediği, Azerbaycan'ın ise toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı prensiplerinin bozulmasına yol vermek istemediği şeklinde düşünmektedirler. Böylece, çatışma hakkında çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Güya iki bağımsız devlet, belirli toprak için mücadele etmektedirler ve bu mücadele yürüncesine kenar güçler yönlendirilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti, çatışmayı başka devletin topraklarının işgal edilerek ilhak edilmesi amacını taşıyan tecavüz şeklinde değerlendirmektedir. Bütün bu yukarıda söylenenler gerçekleri yansıtsa da meselenin içeriğini tam olarak açmamaktadır.

Bilindiği gibi, Rusya ister Çarlık döneminde olsun, isterse de Sovyet döneminde her zaman Ermenileri savunmuştur. Çarlık Rusyası'nın İran ve Türkiye'den göç eden Ermenilerin Kafkasya'ya, özellikle Azerbaycan'a yerleştirilmesine ve 1828 yılından başlayarak, yani şimdiki Ermenistan'ın %90'ını da içine almakla Azerbaycan hanlıklarına bağlı topraklar istila edildikten sonra Azerbaycan Türklerinin planlı şekilde kendi yurtlarından kovulmasına yönelik siyasetleri bunu bir daha ispatlamaktadır. Bu, her zaman Ermenilere her vasıta ile destek verilmesi, Azerbaycan Türklerinin sıkıştırılması siyaseti idi. Rusya'da siyasi rejimin köklü şekilde değişmesine rağmen bu siyaseti komünistler Sovyet Devleti'nin çöküşüne kadar devam ettirdiler.

Bazı kesimlerin düşüncesine göre, eğer Azerbaycan Rusya ile ilişkilerde "doğru siyaset" yürütseydi, Rusya Ermenistan'ı değil, Azerbaycan'ı desteklerdi. Bazıları da Rusya'nın neden her şeye, yani petrole, gaza, altına ve daha nice doğal servetlere sahip olan Azerbaycan'la değil, hiçbir şeyi olmayan Ermenistan'la işbirliği yapmasına şaşkınlıkla bakmaktadırlar.

Azerbaycan halkının uzun tarihi dönemler sürecinde yüzleştiği felaketlerin sebeplerinin belirlenmesi, bizi sadece içine düştüğümüz daimi sorundan kurtuluş yolu aramaya değil, aynı zamanda yöneldiğimiz feci olayların özünü anlamaya yardım edebilir. Azerbaycan halkını esir etmiş problemin köküne göz atılınca, Azerbaycan Türklerinin dünya hükümrânlığı konusunda Rus milli ideolojisinin kurbanları, Ermenilerin ise bu hükümrânlığı gerçekleştirme araçlarından biri olduğu görülebilir.

İster Çarlık Rusyası, isterse de Sovyet Rusya'sı Türkiye, İran ve Afganistan'ın sınırlarına dayandıktan sonra da hiçbir şekilde durmayı düşünmüyorlardı. Bu anlamda Ermenistan, Rusya'nın beşinci kolonisi durumundaydı ve ileride doğu ülkelerini etki

alanına alabilmesi için farklı bir rol biçilmişti. Gerçek olan şu ki, “Büyük Ermenistan’ın” kurulmasıyla ilgili Ermeni millî ideolojisi hiç de Ermenilere özgü bir ideoloji olmayıp, başta Rusya olmakla büyük devletlerin çıkarlarına hizmet eden bir düşüncedir.

Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının içeriğine varınca, bunun aslında bir çatışma değil, başkalarının çıkarları uğruna ortaya atılmış mükemmel bir oyun olduğunu görmek mümkündür. Ermenistan-Azerbaycan çatışması yeryüzündeki diğer çatışmalarla kıyasta farklı bir boyuta sahiptir. Onu, Arap-İsrail çatışması ile kıyaslamaya veya Çeçenlerin kendi bağımsızlıkları yolunda Rusya ile yaptığı mücadeleye benzetmeye çalışsalar da, aslında hiçbir benzerlik yoktur. Ermeniler’in Çeçenler’in millî bağımsızlıkları yolunda mücadelesinden yararlanarak, bu mücadeleyi Ermeni mücadelesine ve Ermeni millî ideolojisine benzetmeleri de asılsızdır. Çeçenler kendi vatanlarında kendi devletlerini, Ermeniler ise kendi devletleri olduğu halde Azerbaycan Cumhuriyeti’nde ikinci bir Ermeni devletini kurma niyetindedir.

Ermenistan’ın devlet politikası Ermeni halkının ulusal çıkarlarını yansıtmamaktadır. Ermeniler kendi refahları için değil, sahip oldukları topraklar dışında, onlara ait olmayan arazilerin ilhakı için mücadele etmektedirler. Bu yüzden de sorunun çözümü için yapılan tüm girişimler sonuçsuz kalmış ve Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri normal bir düzeye varamamıştır.

Bilindiği gibi, Ermenistan-Azerbaycan çatışması büyük devletlerin de stratejik planlarında daha da aktüelleşmiş ve her defasında onun çözüm yolları belirli çıkarlar altında gündeme gelmişse de, hiçbir sonuca varılmamıştır. Azerbaycan tarafı bütün resmi ve gayri resmi boyutlarda düzenlenen görüşmelerde çatışmanın barış yolu çözümünün yalnız uluslararası hukuk çerçevesinde mümkün olduğunu defalarca beyan etse de, sorunun çözümünde belirsiz tutum sergileyen güçler tarafların karşılıklı tavizlerde bulunmasını amaca uygun sayarak, özellikle şunu da vur-

gulamaktadırlar ki, bu çatışmanın çözümünde galip taraf olamaz ve eğer sorunun temizlenmesinde uluslararası hukuk kurallarına istinat edilemezse, o zaman taraflar ortak anlaşmaya varmalıdırlar. Bu ortak anlaşma hangi boyutta olabilir? Yani Azerbaycan işgal altında kalan toprakları için tavizler mi vermeli, yoksa XXI. yüzyılın sivilizasyon devleti olabilmesi için Ermenistan’la karşılıklı işbirliği içerisinde mi olmalıdır? Tabii ki, bu reel çözüm yolu değildir. Ermenistan’ın da gönüllü olarak işgal ettikleri topraklardan çekilmesi bir hayli mantıksız gözükmektedir. Azerbaycan’la olan Karabağ meselesi ve Azerbaycan topraklarına yönelen Ermeni yayılmacılığı ilişkilerde daha uzun yıllar derin izler bırakacak gibi gözükmektedir. Azerbaycan tarafı Ermenistan’ın işgal ettikleri topraklardan çekilmeyeceği ana kadar onunla herhangi bir ilişki kurmayacağını beyan etmiştir. İşbirliği için Ermenistan Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü tanımak zorundadır.

Kaynakça

Belgeler

1. Aktı Sobraniye Kavkazskogo Arheografiçeskogo Komissii. Arhiv Glavnogo Upravleniya Namestnika Kavkaza (AKAK), Tiflis, 1866, c. VII, belge: 437, 563, 568, 592, 618, 818, 820.
2. Azerbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi, f: 524, l: 1, iş: 57, v: 3
3. Sobraniye Aktov Otnosyaşışysya k Obozreniyu İstorii Armyanskogo Naroda, c. 1, Moskova 1833.

Azerbaycan Kaynakları

4. Aliyarlı, Süleyman, *Azerbaycan Taribi*, Bakü, 1996
5. Aliyarov, Suleyman, *Ob Etnogeneze Azerbaydjanskogo Naroda*, Bakü, 1984
6. Aliyarov, S, Mahmudov F, *Azerbaycan taribi üzre kaynaklar*, Bakü, 1989
7. Bunyatov, Ziya, *Obzor İstoçnikov po İstorii Azerbaydjana, İstoçniki Arabskiye*, Bakü, 1964
8. Bunyatov, Ziya, *Azerbaydjan v VII-IX vv.*, Bakü, 1965
9. Heyet, Cevat, *Azerbaycan’ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü*, Varlık-14, no: 87-4, Tebriz, 1993

10. İsmayilov, Mahmud, *Senin Ulun Baban*, Bakü, 1989

Türk Kaynakları

11. Anadol, Cemal, *Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1982

12. Armaoğlu, Fahir, *Filistin Meselesi ve Arap-İsraail Savaşları (1948-1988)*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1991

13. Arif, Emin, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran. Türkiye Rekabetleri ve Ermeni faktörü*, Naturel yayıncılık, Ankara, 2004

14. Attar, Aygün, "Ermeni Ulusalçılığının Siyasal Oluşumu," *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Ankara, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, I cilt, 2007

15. Gaziziray, A.Alper, *Osmanlı'dan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları*, İstanbul, 1982

16. Gürün, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, TTK, Ankara, 1983

17. Henze, Paul, "Ermeni Şiddetinin Kökenleri", *Uluslararası terörizm: Ankara Üniversitesi yayını*, no: 88, Ankara, 1988

18. İlter, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi yayınları, Ankara 1996

19. Kalafat, Yaşar, Sezgin, Mahmut Niyazi, "Albanlar Tarihi ve Ermeni Kültür Stratejisi", *2023 Dergisi*, sy. 12 (2002)

20. Küçük, Abdurrahman, *Ermeni Kilisesi ve Türkler*, Ocak yayınları, Ankara 1997

21. Sümer, Faruk, *Azerbaycan'ın Türkleşmesi Taribine Umumi Bir Bakış*, TTK, Belleten, cilt:XXI, sayı:83, Temmuz 1957

22. Uras, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge yayınları, İstanbul, 1987

Rus kaynakları

23. Glinka, S.N., *Opisaniye Pereseleniya Armanyan Adderbaydjanskib v Predeli Rossii*, Moskva, 1831

24. Liprandi, A.P., *Kavkaz i Rossiya*, Harkov, 1911

25. Molevil, Jorj de, *Armanyskaya Tragediya 1915 goda*, Baku, 1990

26. Şavrov, Nikolay, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye: Predstavşaya Rasporyadka Mugani İnarodtsam*, SPb, 1911

27. Şopen, İ., *İstoriçeskiy Pamyatnik Sostoyaniya Armanyskoy Oblasti v Epohu yeyo Prisoyedineniya k Ros-*

siyskoy İmperii, izdatelstvo V Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, Sankt-Peterburg 1852, s. 510-518.

28. Şostakoviç, S.V., *Diplomatiçeskaya Deyatelnost A. S. Griboyedova*, Moskva, 1960

29. Veliçko, Vasili, *KAVKAZ. Russkomu Delu i Mejduplemennıye Voprosi*, Baku, 1990

30. Yenikolopov, İ.K., *Griboyedov i Vostok*, Erevan, 1954

Ermeni kaynakları

31. Abekyan, Manuk, *İstoriya Drevnearmanyskoy Literaturı*, Ermenistan SSC İlimler Akademisi yayınları, cilt:1, Erevan, 1948

32. Agayan, Ç.P., *Rol Rossii v İstoriçeskiç Sudbab Armanyskogo Naroda*, (k 150 letiyu prisoyedineniya Vostoçnoy Armenii k Rossii), Moskva, 1978

33. Balayan, Zori, *Oçag*, Sovetakan Grokh yayınevi, Erivan, 1984

34. Galoyan G.A., *Rossii i Narodı Zakavkazya (oçerki politiçeskoy istorii ih vzaimootnoşeniı s drevnih vremen do pobedi Velikoy Oktyabrskoy Sotsialıçeskoy Revolyutsii)*, Moskva, 1975

35. Kerovpyan, Keğam, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, Aras yayınları, İstanbul, 2000

36. Kirokasyan, J., *Zapadnaya Armeniya vo Vremya I. Mirovogo Voyna*, Erevan, 1971

37. "Kolibel Çeloveçestva na Teritorii İstoriçeskoy Armenii: <http://www.azg.am/RU/20020108/2002010817.shtm>

38. Mnatsakanyan, A.Ş., *O Literature Kavkazskoy Albanii*, izdatelstvo Akademiya Nauk Armanyskoy SSR, Erevan 1969

39. Nersisyan, M.G., *İz İstorii Russko-Armanyskiç Otnoşeniı*, Erevan, 1956

40. Parsamyan, V.A., *Kolonialnaya Politika Çarizma v Armenii*, Erevan, 1940

41. Parsamyan, V.A., *İstoriya Armanyskogo Naroda, 1801-1900 goda*, Erevan, 1977

42. Raffi, "Samvel", Hayastan yayınları, Erivan, 1971

43. Şaginyan, M. *Vajnoye Sobitiye İstorii*, Literaturnaya Gazeta, 13 Eylül 1978

44. Ulubabyan, B.A., *Oçerki İstoriy Vostoçnogo Kraya Armenii (V-VII vv.)*, izdatelstvo Akademiya Nauk Armanyskoy SSR, Erevan 1982

Gürcü kaynakları

45. Çavçavadze, İlya G., *Armanyskiye Uçeniye i Vopiyuşıye Kamni*, Baku, 1990

46. Mroveli, Leonti, *Kartlis Tshovreba (Gürcü Tarihi)*, Gruzinskiy tekst, cilt:1, Tbilisi, 1955